

М48

3620-р

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

МЕЛЬНИК ВАЛЕРІЯ ВАЛЕРІЇВНА

УДК (1:316.3)+111.11+274

**СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ЕКСПЛІКАЦІЇ СТРАХУ
НА МАТЕРІАЛІ ПРОТЕСТАНТСЬКОЇ ВЕРСІЇ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2013

9279

НБ НПУ ім. М.П.Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії, соціально-політичних і правових наук ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий консультант – доктор філософських наук
Пронякін Володимир Іванович,
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара, професор кафедри філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Пасько Ярослав Ігорович,
Донецький державний університет управління,
професор кафедри соціології управління;

доктор філософських наук, доцент
Крилова Світлана Анатоліївна,
Академія муніципального управління,
професор кафедри соціальних дисциплін;

доктор філософських наук, професор
Муляр Володимир Ілліч,
Житомирський державний технологічний
університет, завідувач кафедри гуманітарних
дисциплін.

Захист відбудеться 04 квітня 2013 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 04 березня 2013 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В. Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Явище людського страху завжди було предметом особливої уваги філософії, адже цей екзистенціал укорінений у глибинних структурах як особистісного, так і соціального буття людини.

Практично будь-яка важлива дія людини, незалежно від того, з яким рівнем усвідомлення вона здійснюється, завжди супроводжуватиметься тривогою, боязню, страхом невдалого результату. І це природно, адже людина рідко здійснює свою власну індивідуальну діяльність із цілковитим усвідомленням її механізмів та наслідків. Фактично людська життєдіяльність ніколи не буває повністю контрольована людськими силами, особливо тими, які прогнозують та забезпечують результат. У цьому корінь, об'єктивна причина того, що ми називаємо страхом.

Страх є неодмінним екзистенціальним та соціокультурним феноменом людського буття, який у перехідні часи, у трансформаційні епохи загострює людську увагу до себе, його значущість у житті людини неймовірно зростає, а, отже, зростає необхідність його філософського усвідомлення. У сучасному українському суспільстві маємо ситуацію масового страху перед майбутнім, страху втрати рідного вогнища, а часом і самої Батьківщини, урешті-решт страху не бути ситим, взутим і одягненим.

Будь-який страх загострюється й різко посилюється в переломні моменти розвитку суспільства, тобто саме тоді, коли відчувається докорінна логіка усталених стандартів та норм життя людини. Така ломка руйнує звичні стереотипи діяльності та мислення, їм на зміну приходять нові, такі, з якими людина ще не стикалася. Це породжує невпевненість у власних силах, боязнь перед майбутнім, урешті відчуття страху. У таких умовах страх модифікується, тиражується, видозмінюється і, нікуди не зникаючи, заганається свідомо або мимоволі у сферу підсвідомого, змушуючи людину закриватися від страхітливого світу інструкціями, глухими парканами, мовчазністю і байдужістю, зануренням у себе або в релігійний фанатизм. Люди знаходяться в постійній напрузі. Ми боїмося всього: і диктатури, і демократії, і минулого, і майбутнього. На гребені масового страху, як це не парадоксально, виникає хвиля агресивності, сплески якої ми вже зараз можемо спостерігати.

На відміну від одвічного страху перед всесильною і нещадною владою, метафізичний страх – це розгубленість людини, яка втратила світоглядні орієнтири, віру в себе, Бога – справжню духовну опору. Актуалізованість метафізичного страху, по-перше, залежить від соціально-економічного клімату в країні, по-друге, вона зумовлена втратою автентичності та справжніх духовних цінностей.

Найбільше в житті людина боїться смерті, і протягом усього життя вона відчуває метафізичний страх перед нею. Цей аспект метафізичного страху, який є вельми актуальним для пострадянського суспільства з його інфантильною релігійністю, спонукає нас звернутися до протестантської версії екзистенціалізму, у якій відбувається глибинний аналіз такого страху.

У цілому християнська філософія дискредитувала негативні емоції та почуття, пов'язавши їх зі злом і гріхом; але ця сувора оцінка не стосувалася страху – останній повинен допомагати богобоязливим, праведним людям боротися зі спокусами, що будять у них заборонені почуття. Метафізичний страх у протестантській екзистенціальній філософії не належав до заборонених почуттів. Благоговійний страх, з'єднаний з любов'ю, є органічним почуттям відносно Бога, страх, змішаний з огидою, – це ставлення до гріха і зла.

Будь-яка людина, абсолютно позбавлена почуття страху, позбавлена і будь-якої відповідальності та обов'язку й не здатна співіснувати з іншими індивідами в соціумі. Тому страх є не лише неминучим, але й необхідним. Страх – це позитивний екзистенціальний стан, коли він мобілізує нас на морально позитивну дію чи зупиняє нас перед небезпекою для тіла чи душі. Інша річ, що страх може мати й негативні якості та спрямовувати дії людей у суспільстві в деструктивне річище.

Ступінь наукової розробки проблеми. Поняття «страх» розглядається у філософії, психології, релігієзнавстві, культурології та соціології. Багато цінних аспектів розуміння страху маємо в працях філософів античності: Марка Аврелія, Аристотеля, Геракліта, Діогена, Епіктета, Епікура, Тіта Лукреція Кара, Платона, Плотіна, Плутарха, Сенеки, Сократа, Цицерона та ін., які й сьогодні не втратили своєї актуальності.

У Середньовіччі й Відродженні страх розглядали П.Абеляр, Августин Аврелій, Т.Аквінський, Псевдо-Діонісій Ареопагіт, Я.Беме, А.Блаженний, Ж.Кальвін, К.Карфагенський, І.Кассіан, Дж.Локк, М.Монтень, Т.Мюнцер, Г.Палама, М.Сповідник, Тертуліан, У.Цвінглі та ін., в епоху Нового часу – Р.Декарт, Б.Паскаль, Б.Спіноза. Актуальною й сьогодні є розроблена Б.Паскалем концепція страху людини перед безкрайністю навколишнього світу.

Метафізичний страх є предметом глибинного усвідомлення в протестантській екзистенціальній філософії, починаючи з М.Лютера. Екзистенціал страху під впливом нових світоглядних імпульсів, що виходять із теологічного поняття Страху Господнього (Страху Божого), поступово в часи Реформації XVI ст. – нового витка розвитку сотеорологічних (рятівних) обґрунтувань – перетворювався в деякий «концептуал», завдяки діяльності теологів-протестантів – Ж.Кальвіна, М.Лютера, Ф.Меланхтона, У.Цвінглі. Усі вони відстоювали авторитет віри, виходячи з положення про протистояння Бога і людини, про необхідність дистанції між ними, поєднання благочестя зі Страхом Господнім.

Глибинні роздуми щодо значення метафізичного страху в суспільстві маємо у С.К'єркегора. М.Гайдеггер досліджує онтологічний страх, який пов'язаний із переживанням власної кінцевості і лежить в основі особистісного буття людини. У протестантсько-екзистенціальній традиції наявна концепція радикального очищення страху, який веде людину до Бога. Запобігання страху небуття трактується як запобігання зустрічі з Богом (К.Барт, П.Тілліх). «Трансцендентний» страх розглядається як вимір граничної ситуації (Х.Арендт, Ф.Ар'єс, М.Бахтін, М.Бердяєв, К.Блюм, Д.Бохофнер, К.Брук, К.Бурдах,

Я.Буркхардт, М.Вовель, С.Гагарін, Р.Генон, А.Гуревич, М.Еліаде, О.Морозов, В.Соловйов, В.Янкевич, К.Ясперс). Особливо важливими є концептуалізація «граничної ситуації», здійснена К.Ясперсом, та міркування М.Бердяєва про складну діалектику екзистенціалізму, туги та страху.

Щодо вивчення проблеми страху значний внесок був зроблений представниками екзистенціалізму та психоаналізу. Роботи провідних філософів цих течій М.Гайдеггера, А.Камю, С.К'єркегора, Ж.П.Сартра, З.Фрейда, К.Юнга та їхніх послідовників належать до числа найбільш повних і глибоких досліджень означеної проблеми. Досліджується кореляція страху з тривогою (А.Маслоу, П.Тілліх, К.Юнг). У класичному психоаналізі страх розглядається як невроз, а граничний страх, у якому людина втрачає адекватність, трактується як фобія (К.Ізард, З.Фрейд, О.Хорні та ін.). У пізнього З.Фрейда наявна своєрідна «екзистенціалізація» страху – зіставлення його з потягом до Танатосу.

Аналіз метафізичного страху потребує звернення до праць представників російської екзистенціальної та персоналістичної філософії: М.Бердяєв, В.Соловйов, Л.Шестов. При дослідженні метафізичного страху корисними виявилися праці В.Анца, В.Асмуса, Ю.Бессмертного, Б.Биховського, О.Больнова, П.Гайдено, Т.Захарової, Ф.Ільєсова, М.Ісаєва, Е.Коссака, Н.Мотрошилової, О.Романової, Ф.Херрмана, І.Ялома та ін., присвячені як творчості окремих філософів-екзистенціалістів, так і характеристики екзистенціалізму в цілому.

Різноманітні прояви страху у філософії екзистенціалізму досліджуються і в теоретичній, і в есеїстичній, і в художній формах (М.Бердяєв, Ф.Достоєвський, А.Камю, Ж.Сартр, Л.Шестов, К.Ясперс та ін.).

Страх розглядається не лише як негативний, а й як позитивний екзистенціал (М.Еліаде, В.Красиков, С.Мадді). У культурній антропології та соціальній філософії страх аналізується як екзистенціал соціокультурних процесів, чинник, який допомагає існувати та діяти (М.Еліаде, М.Касавіна, Д.Кемпбел, Л.Леві-Брюль, Е.Тайлор).

Поняття «страх» як «страх Божий» маємо в протестантській філософії К.Барта, Р.Бульмана, С.К'єркегора, М.Лютера, Р.Нібура, П.Тілліха. У протестантській філософії приділяється особлива увага необхідності розрізнення емпіричного та метафізичного страху (К.Барт, Д.Бохофнер, Е.Брунер, Р.Бульман, А.Гарнак, Ф.Гогартен, М.Лютер, А.Річль, П.Тілліх, Е.Трельч, Ф.Шлейєрмахер) та страху як особливого екзистенційного стану (Ж.Кальвін, М.Лютер, Ф.Меланхтон, М.Мерло-Понті, У.Цвінглі).

Важливі теоретико-методологічні передумови осмислення екзистенціальних та соціокультурних модусів страху бачимо в роботах сучасних українських науковців у галузях соціальної філософії, філософії екзистенції, філософії освіти, філософії культури, історії філософії (В.Андрущенко, Т.Андрущенко, О.Базалук, В.Бех, А.Бичко, В.Бодак, В.Бондаренко, В.Вашкевич, В.Воронкова, О.Герасимова, Д.Дзвінчук, В.Заблоцький, А.Конверський, В.Кремень, В.Лубський, Я.Любимий,

В.Менжулін, Г.Меднікова, В.Муляр, І.Надольний, Л.Панченко, І.Предборська, Л.Рижко, Т.Розова, В.Савельєв, Н.Скотна, О.Скубашевська, В.Ярошовець та ін.). В.Красиков, С.Лур'є, М.Мамардашвілі, І.Нахова, І.Попова, О.Сьомушкін вивчали модифікації страху в релігіях як екзистенціально-онтологічного та соціального феномену. У соціальному аспекті розглядається тема страху гріха (У.Джеймс, С.Гагарін, О.Морозов, О.Туренко).

Страх розглядається як суттєвий екзистенціально-психологічний чинник культури, зокрема педагогічної та релігійної її сфер (В.Андрущенко, Т.Андрущенко, В.Бех, А.Бичко, Л.Виготський, С.Гагарін, П.Гайдено, О.Гомілко, В.Заблоцький, В.Красиков, О.Кухаркін, В.Лях, Я.Пасько, О.Туренко та ін.).

Аналізувалися також естетичні й моральні витоки та аспекти страху (С.К'єркегор, О.Лосєв, Ф.Ніцше, Ж.П.Сартр). Цікавими є спроби пошуку соціально-філософської генези страху (О.Базалук, І.Бичко, А.Велєнс, О.Гроссман, В.Кухарський, Ю.Лотман, В.Пронякін, К.Райда, О.Туренко).

До проблеми соціального страху звертаються А.Маслоу, Н.Скотна та ін., які пов'язують виникнення страху, насамперед, із крахом надій суспільної свідомості. Соціальний страх аналізується в аспекті поведінки натовпу (С.Гагарін, В.Заблоцький, В.Лях, А.Маслоу, Я.Пасько).

Важливі теоретичні орієнтири для осмислення природи страху дають міркування М.Поповича про багатовимірність людського буття. У контексті проекту метаантропології значущими стали дослідження екзистенціалів «страх» та «жах», здійснені Н.Хамітовим під час аналізу самотності в буденному та граничному вимірах буття людини; у цьому річизі розвиваються роботи С.Крилової, яка пропонує методологію соціальної метаантропології для осягнення феноменів краси та безсмертя особистості, а також наукові розвідки Л.Гармаш, С.Міневої, М.Препотенської, що є важливими для усвідомлення конструктивних і деструктивних проявів страху в соціальному бутті людини.

У сучасній вітчизняній філософії страх також розглядається як організуюче начало в системі соціальної структури (С.Кримський, М.Попович, В.Пронякін та ін.).

При цьому залишається необхідність комплексного дослідження екзистенціальних та соціальних вимірів страху, що й зумовило вибір теми цієї дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний із темою дослідження кафедри філософії, соціально-політичних та правових наук Слов'янського державного педагогічного університету «Буття людини: соціально-філософський аспект», затвердженою на засіданні кафедри (протокол № 2 від 20 вересня 2011 р.). Тема дисертації затверджена Вченою радою Слов'янського державного педагогічного університету (протокол №1 від 06 жовтня 2011 р.).

Мета дослідження полягає у визначенні теоретичних та соціально-історичних підвалин становлення, еволюції та сучасного розуміння феномену страху в контексті європейського соціального розвитку.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання низки дослідницьких завдань:

- з'ясувати онтологічні витоки, концептуальні суперечності та засадничо-світоглядні аспекти страху як феномену;

- здійснити соціально-філософську концептуалізацію різновидів страху: метафізичного, трансцендентного, містично-окультного та соціального страхів як складових явищ протестантизму;

- виявити основні форми функціонального страху та обґрунтувати їх кореляцію;

- показати місце і роль епохи західноєвропейського Відродження у концептуалізації страху в протестантській філософії;

- проаналізувати специфічний вимір протестантської версії страху, виокремивши аспекти метафізичного й соціального страху;

- обґрунтувати залежність повноти та світоглядної наповненості існування людини в соціумі від потенціалу страху;

- розкрити сутність страху смерті як соціального феномену в екзистенціальній філософії протестантизму;

- здійснити аналіз страху самотності в соціокультурному контексті;

- реконструювати особливості європейських парадигм страху на різних соціально-історичних етапах, фокусуючи увагу на ціннісних аспектах страху Божого, як творчого синтезу любові, самотності та смерті.

Об'єктом дослідження є екзистенціал страху як соціальний феномен.

Предмет дослідження – соціально-філософська концептуалізація страху в протестантській версії екзистенціалізму.

Методологія дослідження. Методи дослідження зумовлюються специфічністю об'єкта й предмета дисертаційної роботи. Наукова робота ґрунтується на принципах об'єктивності, системності, єдності історичного та логічного. Під час написання роботи були використані такі загальноносеологічні принципи як принцип критичної раціональності та світоглядного плюралізму. Основними методами дослідження є: діалектичний метод, який необхідний при аналізі колізійності та суперечливості феномену страху; системний метод, що є важливим для узагальнення концепцій страху у філософії протестантизму; герменевтичний метод дозволяє виявити глибинні основи процесу філософського осмислення екзистенціалу страху і весь спектр його виявлення у філософських текстах та простежити наступність його дослідження в контексті фундаментальних екзистенціалів людського буття.

Для осягнення та розуміння метафізичного страху в соціальному бутті людини важливими є концепти «гранична ситуація», «екзистенція» й «трансценденція», які дозволяють виявити природу страху. Актуальною стала методологія проекту метаантропології та соціальної метаантропології, у яких маємо поділ індивідуального та соціального буття людини на буденне, граничне й метаграничне.

На основі поєднання «методу сходження від абстрактного до конкретного», історико-генетичного та структуралістського методів стало

можливим розкриття витоків і генезису феномену страху в його соціальних вимірах; компаративістський підхід дозволив порівняти різні концепції страху в історії філософії, співвіднести різноманітні вияви страху з іншими екзистенціалами людського буття, дослідити закономірності релігійної та соціальної еволюції страху.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що встановлюється кореляція між екзистенціальними виявами страху та особливостями протікання соціокультурних та соціально-історичних процесів, а також визначається характер такої кореляції. Своєрідність концепції та методологічного підходу дисертації полягає в послідовному й комплексному розгляді екзистенціальних і соціальних вимірів страху в ракурсі протестантської екзистенціальної філософії.

У дисертації *вперше* у вітчизняній соціальній філософії:

- з'ясовано онтологічні витoki, концептуальні і засадничо-світоглядні суперечності страху як соціокультурного феномену. Зокрема доведено, що основні онтологічні витoki страху знаходяться в самій людській природі як поєднанні тілесного, душевного та духовного, а концептуальні суперечності страху виявляють себе в розбіжності світських та релігійних, зокрема й теологічних, світоглядних настанов;

- здійснено соціально-філософську концептуалізацію різновидів страху в контексті протестантської версії екзистенціалізму. Зроблено висновок, що метафізичний страх – це філософське поняття, яке відображає глибокий внутрішній стан людини, що є передчуттям зміни екзистенції людського буття, майбутнього трансцендентного досвіду самовтілення та саморозвитку. Із поняттям метафізичного страху корелюють поняття трансцендентного страху та містично-окультного страху. Трансцендентний страх – виражає ставлення людини до духовних основ буття, які маніфестують істинно суще. Містично-окультний страх – це ірраціональний страх, який існує поза буденним та емпіричним буттям людини, що відображає утаємничене, немотивоване, сугестивне відчуття людини;

- доведено, що соціальний страх – це стан, який виступає синтетичним екзистенціально-комунікативним утворенням, що репрезентує в людині цілісний комплекс внутрішніх і зовнішніх дій; об'єкт соціального страху чітко визначений, а саме відчуття зумовлене зовнішніми обставинами, що складають загрозу життю людини;

- розкрито особливості протестантської концептуалізації екзистенціалу страху; показано, що ознаками страху в протестантизмі є передусім страх свободи, страх відповідальності, страх самотності;

- обгрунтовано залежність повноти та світоглядної наповненості існування людини в соціумі від екзистенціального потенціалу страху. З'ясовано, що метафізичний страх є глибинним відчуттям людини, пов'язаним з кінечністю людського існування;

- простежено зв'язок чіткості об'єкта страху та світоглядної наповненості існування людини в соціумі. Визначена позитивна функція

страху, який у певних соціально-історичних умовах може виступити в ролі консолідуючого, інтегрального чинника суспільного буття;

- обґрунтовано, що в контексті протестантського екзистенціалізму страх самотності корелює зі страхом смерті та страхом свободи, страх Божий – зі страхом любові;

- доведено, що позбавлення від страху смерті, який рефлексія інтерпретує як інстинкт самозбереження, актуалізується необхідністю та можливістю обґрунтування глибинних екзистенціальних та соціальних проблем у містично-трансцендентних формах;

- реконструйовані особливості європейських парадигм страху на різних соціально-історичних етапах, у яких фокусується увага на ціннісних аспектах страху Божого, що поєднує переживання любові, самотності та смерті. Доведена залежність європейських суспільств від різноманітних форм страху та екзистенціалів, що корелюють із ним – туги, тривоги, жаху, які в різний спосіб впливають на процеси суспільної трансформації.

Удосконалено положення про:

- екзистенціальні та соціальні виміри страху смерті у філософії протестантизму. Доведено, що страх смерті й віра в безсмертя – це форма прояву онтичної реальності в людській екзистенції та соціумі; страх смерті та його подолання є невід’ємною частиною людини, ґрунтується на Божественній природі і наповнений екзистенційною дихотомією буття та небуття;

- аналіз страху самотності в соціокультурному контексті. Показано, що самотність виступає одним із базових людських екзистенціалів, її онтологічною основою є повне або часткове відчуження людиною власної сутності; у сучасному пострадянському соціальному просторі самотність та пов’язані із нею страхи значною мірою зумовлені розривом суспільного просторово-часового континууму внаслідок загострення міжіндивідуального та міжнародного протистояння, характерного для конкурентного суспільства. Страх самотності є відчуттям, яке виражає вказані процеси. Невід’ємними ознаками страху самотності є страх прокляття та страх відчаю.

Отримали подальший розвиток такі положення:

- для самої людської свідомості страх є природним і генетичним почуттям, яке супроводжує народження та розвиток людини доти, доки не прийде смерть, яка розкриває сутнісну суперечливість, парадоксальність та багатовимірність страху як соціального феномену в його антропологічних та екзистенціальних вимірах; страх як екзистенціал буденності, граничних ситуацій та граничного буття є важливим чинником життя соціуму;

- страх є невід’ємною частиною людини, у своїх метафізичних виявах та граничних формах він ґрунтується на Божественній природі і допомагає людині долати антропологічну обмеженість через самотрансцендування та еднання з іншими людьми в суспільстві на духовних засадах.

Теоретичне і практичне значення дисертаційного дослідження полягає в побудові цілісної соціально-філософської концепції метафізичного страху в його соціокультурних та гендерних аспектах тому, що одержані

наукові результати сприятимуть подальшій філософській розробці спецкурсів із соціальної філософії, аксіології, релігієзнавства, філософії, історії, педагогіки та методики навчання як теоретико-методологічний арсенал для подальшої рефлексії трансформацій духовної сфери суспільства; під час системного вивчення кризових і проблемних ситуацій для прогнозування їхнього розвитку й управління екзистенціалом страху. Основні положення роботи, які мають світоглядне й методологічне значення, можуть бути використані під час підготовки базових курсів з історії філософії, релігієзнавства, а також під час складання навчальних і методичних посібників, підготовки курсів лекцій для студентів та аспірантів із феноменології, онтології, етики, культурології, антропології, політології, конфліктології.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням. Всі опубліковані праці та одноосібна монографія за темою дисертації написані без співавторів. Наукові положення та висновки, що виносяться на захист, є авторськими.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення, методологічні висновки і практичні рекомендації, викладені в дисертації, обговорювалися на спільному науковому семінарі кафедр естетики, історії та культури, загальної психології, філософії, соціально-політичних та правових наук ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», на низці міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових та науково-практичних конференцій, а саме: II Регіональній науковій конференції «Філософсько-етична спадщина Г.Сковороди і духовний світ сучасної людини» (Донецьк, 2007); II Міжнародній заочній науково-практичній конференції «Людина: Наука, Техніка і Час» (Росія, Ульяновськ, 2009); IV Всеросійській науковій конференції з міжнародною участю «Булгаковські читання» (Росія, Орел, 2010); III Міжнародній науково-практичній конференції «Простір гуманітарної комунікації: інституалізація академічної спільноти» (Київ, 2010); XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційна наукова діяльність» (Горлівка, 2011); II Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна наука теорія і практика» (Росія, Ставропіль, 2011); Міжнародній науково-практичній конференції «Людина, суспільство, комунікативні технології» (Красний лиман, 2012).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації представлені у 29 публікаціях, із них: 1 – одноосібна монографія, 21 – стаття у фахових виданнях з філософських наук, 7 – тези доповідей на конференціях.

Кандидатська дисертація на тему: «Історико-філософська інтерпретація ідеї трансцендентного: методологічні підходи та експлікації» була захищена у 2006 році, її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура роботи зумовлена логікою дослідження, його метою й основними завданнями. Дисертація складається зі вступу, шести розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел (345 позицій). Загальний обсяг дисертації складає 388 сторінок, із них основна частина – 360 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено об'єкт, предмет, методологію дослідження, мету, завдання, наукову новизну одержаних результатів, їхню теоретичну і практичну значущість, подано відомості про апробацію роботи.

Перший розділ – «**Методологічні основи дослідження феномену страху**» – присвячений висхідним питанням дослідження феномену страху, стану філософських розвідок проблеми страху, його усвідомлення в релігійних концепціях, особливостям різних підходів до визначення сутності страху. Особлива увага приділена методологічній основі роботи.

Методи дослідження виявляються специфічністю об'єкта й предмета дисертаційної роботи. Для осягнення та розуміння метафізичного страху в соціальному бутті людини важливими є концепти «гранична ситуація», «екзистенція» та «трансценденція», які дозволяють виявити природу страху та його ірреальність, на підставі «методу сходження від абстрактного до конкретного», історико-генетичного та структуралістського методів – для розкриття витоків і генезису феномену страху в її соціальних вимірах; поєднання компаративістського та герменевтичного методів дозволяє порівняти різноманітні концепції страху в історії філософії та його екзистенціальні модуси й виробити власний підхід щодо досліджуваного феномену.

У **підрозділі 1.1.** – «**Страх як предмет соціально-філософських досліджень**» – проаналізовано літературу за темою дисертації, підкреслено думку про те, що страх досліджується багатьма гуманітарними науками. Водночас зазначено, що множинність цих дисциплін свідчить про міжгалузевий характер феномену страху, який вимагає інтегрального підходу до його аналізу. Поняття «страх» часто використовується в психологічній, філософській, релігійнознавчій, культурологічній, соціологічній літературі. До нього звертаються не лише екзистенціальні філософи, але й психологи, соціологи, а також теологи. Згадані дослідження сягають методологічних установок, сформульованих німецькою філософією та класиками марксизму в межах концепції відчуження (Ф.Енгельс, К.Маркс).

Своєрідність нашої концепції та методологічного підходу полягає в синтетичному характері дослідження, в якому вперше у вітчизняній соціальній філософії послідовно розглянуто в контексті протестантського екзистенціалізму модифікації екзистенціалу страху в соціальному бутті людини і здійснено філософське осягнення пов'язаних зі страхом екзистенціалів людського буття. Зазначається, що екзистенціал страху в епоху античності етимологічно був пов'язаний зі словами *загроза*, *покарання*, *потрясіння*, *втеча*, *злочин*. Для ранньоантичної людини страх «перебував», насамперед, поряд з людиною, а не за межами земного буття. Страх, цей «одомашнений» екзистенціал, не претендував на трансцендентне буття, і людина не відчувала потягів до виходу за межі тутешньої реальності, як і не відчувала тиску з боку потойбічного. Страх не був прихованим, екзистенціальним агентом Іншого, Потойбічного.

Розгортається думка, що антична філософія, спираючись на принцип «золотої середини», виділила кілька основних видів страху: страх «природний», соціальний – страх майбутніх втрат і зла, який при цьому міг бути посланий, «наведений» із царства мертвих, це «страх перед невидимим», перед Аїдом. Страх поставав екзистенціальним результатом порушення психологічної рівноваги і цілісності соціокультурних якостей. Страх як афект сприймався через призму порушення світового порядку (відчуття наближення зла), рівноваги («золотої середини»). Страх як порок розумівся як недостатність мужності або надлишок боягузтва (згідно з Аристотелем).

У період пізньої античності відбувалося руйнування античного космосу і полісу, екзистенціальів смерті та страху. Страх метафізично й топологічно ставав фундаментальним струсом основ буття і став утримувати феноменологічні интенції, векторно спрямовані насамперед усередину людини. Не випадково саме втеча від загрози також була направлена всередину себе, на внутрішні можливості душі, на яких наголошують, наприклад, стоїки, оскільки істинний страх – це внутрішній страх (легкодушність, боягузтво), і саме на нього необхідно впливати за допомогою розуму, який контролює і вибудовує склад душі, – адже все зовнішнє знаходиться не в нашій владі.

Дослідження метафізичного страху в середньовічній філософії (і ширше, культурі) відбувалося під знаком інтерпретації християнських істин. Інструментом обожнення був затверджуваний у правах ще Плотіном екстаз як акт містичного поєднання з Богом, а також самі «духовні механізми» руху до Бога – катафатика як сходження Бога у своїх енергіях сходами богопроявів у тварному світі, тобто явищі на «Божественних іменах», і апофатика як сходження до Бога в «з'єднаннях», у яких Бог залишається природно непізнаваним.

У підрозділі 1.2. – «Трансформація страху в релігійних концепціях» – аналізуються соціально-психологічні корені релігії. У досвіді і знаннях архаїчної людини існують серйозні прогалини. Ці прогалини виявляються в процесі досягнення важливих цілей і в критичних ситуаціях. Магія, яка виникає, постачає первісній людині низку готових ритуальних дій і вірувань, що містять у собі певні розумові й практичні прийоми, які дозволяють людині утвердити віру в «перемогу надії над страхом». Водночас магія пов'язана зі страхом. До неї люди зверталися в тих випадках, коли не були впевнені в досягненні поставлених цілей, бо в їхнє життя втручалися сили, їм непідвладні, а це викликало страх.

Значна увага приділена Дж.Фрезером у «Золотій гілці» аналізу «небезпеки», які загрожують людині. Цілком очевидно, що страх лежить в основі будь-якої магії. На думку Фрезера, первісна свідомість перебуває у відчутті небезпеки того, що душа може покинути людину. Під душею ця людина розуміє «маленьку людину», дещо те, що перебуває всередині. Первісна свідомість побоюється іншого, і тому увага людини спрямована на померлих, хворих та ще на деякі фігури і ситуації.

Первісна людина вела спосіб життя, наповненого «жорстоким страхом» у значенні безперервного перебування в небезпеці. З'ясувалося, наприклад, що факт смерті є неочевидним з погляду первісного мислення. Було помічено, що архаїчній свідомості швидше необхідно доводити факт смерті, ніж проблематичність життя. Можливо тому у фундаментальній праці Е.Тайлора слова «страх» і «жах» згадано лише у зв'язку з «вищими» формами релігії. Можна погодитися з тим, що первісне життя наповнене культивуванням безстрашності і впевненості у своїх силах, але лише в тому значенні, що безпосередня небезпека не дає пережити страх, примушуючи просто діяти, проявляючи відносно зовнішньої небезпеки «мужність». І.Касавін наводить конкретні приклади впевненості первісної людини в можливості впливати на природу. Для секулярного підходу характерним є розміщення цінностей земного світу й людського життя всередину топічних меж історії, часу і простору, виключення топіки й метафізики трансцендентного світу. Основним завданням виявляється елімінація страху смерті, яка досягається за допомогою філософсько-психологічної технології. Філософсько-теологічний християнський підхід орієнтований на примирення людини зі смертю й угамування страху, утішання як того, хто вмирає, так і його близьких та рідних. Простежено, що смерть і потойбічний світ виступають осередком роздумів, філософських умовиводів, смерть виправдовується, реабілітується вже як бажана і блага. Екзистенціал смерті відокремлюється від екзистенціалу страху за допомогою тези про смерть як про перехід в інший світ, а також за допомогою вибудованої, обгрунтованої залежності між життям земним і життям потойбічним, загробним (у християнстві – щоб потім поєднати його з екзистенціалом страху в понятті Страху Божого, який виступає екзистенціальною основою процесу знаходження мудрості, і в перспективі – безсмертя душі і тіла). Акцентовано, що для теології характерним страхом був страх бути захопленим смертю раптово, зненацька і на самоті. Тому страх раптової смерті, *mors herentita*, перемігався системою превентивних ритуалів, а страх одинокої смерті – прилюдністю останнього причастя і соборування того, хто вмирає.

У підрозділі 1.3. – «Соціокультурний контекст проблематики страху в дослідницькій аналітиці» – зокрема зазначено, що страх – це емоція, яка є ключовим адаптивним механізмом. Страх є важливим елементом соціального життя. В.Красиков підкреслює, що з появою свідомості тваринний страх змінився соціальним. Він полягав у тому, що небезпека від дій індивіда стала сприйматися як загальногруппова. Страх сприяв виробленню засобів, направлених проти зоологічного індивідуалізму. Вимога утриматися від небезпечних для суспільства дій лягла в основу нормативного регулювання життя суспільства. Харчові та інші заборони можна розглядати з цього погляду як спробу дисциплінувати індивіда, наклавши на нього «пути страху». Соціально-філософські аспекти цієї проблеми розглядаються в працях В.Андрусенка, В.Андрущенко, С.Кримського, О.Туренка. Справедливо первинний страх О.Туренко називає страхом немотивованих соціальних

заборон (табу). Іншими словами, страх виникає разом із соціальною організацією і його соціальний аспект є ключовим.

Сукупний соціальний страх складається із повсякденних, звичайних або прозаїчних страхів. На неусвідомленому рівні стан страху безпосередньо породжується силою й енергією психічного світу людини. Поява страху зумовлена тут дисбалансом між нормами і принципами, які господарюють у зовнішньому світі, та інтимними прагненнями індивіда. Страх – одна із форм психічної фіксації і вияву цієї невідповідності. Це своєрідний захисний механізм особистісного неусвідомленого життя людини, її внутрішнього Я. Свідоме осмислення страху, вважає В.Андрусенко, дозволяє індивіду усвідомити необхідність подолання дисгармонії між природою і суспільством, між людиною і відчуженими від неї соціальними силами. У свідомому осмисленні страху домінує раціональне, світоглядне начало. В.Андрусенко вважає, що соціалізований страх є тим соціальним відношенням, яке залишає місце для самоповаги особистості. Він заснований на визнанні ієрархічних відносин такою нормою, яка визначає взаємні права й обов'язки всіх осіб, залучених до цих відносин. Значну частину своєї історії соціум самообґрунтовується чималим страхом перед авторитетом.

Соціальні страхи можуть бути масовими. Масовий страх – соціально припустима форма, в якій знаходять вираження й індивідуальні страхи. Масові страхи створюються в процесі соціальної та культурної комунікації і є стереотипізованими.

Отже, страх може бути і руйнівним, і конструктивним. У другому випадку він стимулює людину на виконання завдань, які стають перед нею, за допомогою виходу за звичні можливості, моделі і стратегії поведінки. У разі допоміжних страхів можливі руйнівні для соціуму наслідки. Панічні страхи не контролюються розумом і можуть бути дезадаптуючими, тобто нести небезпеку як самому суб'єкту страху, так і його оточенню.

У підрозділі 1.4. – «Екзистенціально-антропологічний і психологічний підходи до визначення сутності страху» – зазначено, що психологія розглядає страх як емоційний процес. У теорії диференціальних емоцій К.Ізарда страх віднесено до базових емоцій, тобто він є вродженим емоційним процесом із генетично заданим фізіологічним компонентом, строго визначеним мімічним проявом і конкретним суб'єктивним переживанням. Причинами страху є реальні або уявні небезпеки. Страх мобілізує організм для реалізації поведінки уникнення, втечі. Страх – внутрішній стан, зумовлений загрозливим реальним чи передбачуваним лихом. З'ясовано, що екзистенціалізм кваліфікується як істота, яка вічно перебуває в розв'язанні життєвих суперечностей, а значить завжди в процесі становлення, у потенційному переживанні кризи, що властиве Західній культурі, в якій вона переживає страх, жах, тривогу, відчай, відчуження від самої себе і конфлікти. Здебільшого страх вважають негативним явищем, але екзистенціалісти надають йому позитивного забарвлення. Вони кажуть, що страх приголомшує людину в усіх її життєвих стосунках. Він необхідний нам для того, щоб витягнути людину з розміреного, бездумного

проживання життя. Саме страх дає можливість абстрагуватися від усіх щоденних проблем, турбот і зі сторони смисложиттєвих позицій подивитися на все, що відбувається, збоку. На думку екзистенціалістів, страх подібний до вогню, він спалює все несуттєве і тимчасове; він відволікає людину від усього мирського. Тільки тоді проявляється справжнє існування. Під час цього почуття все незначне відступає на задній план, а залишається саме існування. Коли людина піднімається над бездумним проживанням, вона розуміє, що більшість її цінностей, орієнтирів і життєвих відносин – помилкові. Екзистенціалізм звертається до конкретної людини з її трагічним світовідчуттям, почуттям самотності, туги й відчаю. У центрі уваги філософії екзистенціалізму знаходиться трагічне світовідчуття особистості як носія розірваної свідомості, якому відкрилася абсурдність існування як буття-до-смерті. Людина приречена на екзистенцію. Світ – непряме буття-в-собі, байдуже до людини. Трагічність людської долі виражається в таких філософських концептах, як страх (Гайдеггер, Ясперс), нудота, тривога (Сартр), туга, смуток (Камю). Онтологічний смисл подібних психологічних станів полягає в зіткненні свідомості з Ніщо, запаморочливою прірвою буття. Для релігійного екзистенціалізму зустріч із Ніщо – це потяг, «оклик буття», можливість знаходження істинного існування в Богові. Для атеїстичного екзистенціалізму – це свідчення «смерті Бога», самотності й закинутості людини в цьому світі. Раніше вони ніби несли її, але тепер людина немов відторгнена від них, тепер вона цілком спирається на саму себе, і лише в цьому проявляється справжня свобода. Як наслідок, зазначають екзистенціалісти, страх стає найвищим сенсожиттєвим станом людини, бо тільки в ньому відкривається справжнє існування (за іншою термінологією *страх* перекладається як *тривога*). У контексті, сказано вище, маємо справу з метафізичним рівнем страху.

Тема страху є «культурою» для європейської культури й основоположною для протестантської філософії. Angst (метафізичний страх) – центральний концепт німецької лінгвокультури, зміст якого сформульовано носіями мови і який відображає специфіку німецької картини світу. Страх (Angst) лежить в основі інших ключових слів німецької культури. За словами А.Вежбицької, цей концепт дуже приблизно відповідає словам зі значенням «страх» в інших мовах, «оскільки в концепті „Angst“ міститься щось від стану депресії, тривоги, неприкритості, незахищеності, невпевненості» (А.Вежбицька). Основа страху знаходиться у власне бутті, існуванні і специфічних властивостях самих рефлексивних систем, а також в умовах їхньої взаємодії із середовищем. У всіх живих систем і галузей є рефлексорні і психологічні (як у людини) підсистеми й механізми оцінки сучасного, а також передбачення майбутнього, оцінки результатів дій. Екзистенціальний страх і є усвідомлення своєї смертності, відчуття можливості небуття для свого власного існування. Страх смерті вносить елемент тривоги в будь-який інший вид страху. Метафізичний страх за своєю природою – це завжди страх перед загрозою небуття. Як може видатися на перший погляд, зазначає П.Тілліх, метафізичний страх – це наслідок нездатності подолати якусь певну загрозу.

Проте насправді приватний страх з приводу якоїсь певної ситуації являє собою страх з приводу людської ситуації як такої. Тому в той момент, коли людиною оволодіває чистий метафізичний страх (Angst), попередні об'єкти страху втрачають свою визначеність. Цей основоположний страх неможливо усунути, навіть якщо проти нього вести наймужнішу боротьбу, бо він є невід'ємною властивістю людини. Тому метафізичний страх завжди прагне перетворитися на емпіричний, бо людська мужність здатна його зустріти. Скінченна істота, вважає Тілліх, не здатна терпіти зустріч з істинним страхом більше однієї миті. Цей стан звичайно долається тим, що метафізичний страх перетворюється на емпіричний, усе одно перед чим. Ті, хто пережив подібні миті, наприклад, містики, які прозріли «ніч душі», або Лютер, який побачив диявола, або Заратустра, який відчув «велику відразу», повідали нам про невимовний жах чистого метафізичного страху.

Тема смерті та скінченності буття була перевідкрита і переосмислена екзистенціалістами, але так чи інакше – у межах християнської парадигми. У цьому твердженні криється певний парадокс. Можна висунути сміливу гіпотезу про те, що релігійні екзистенціалісти, пориваючи із західнокатолицьким способом філософування, несподівано дійшли до висновків, схожих за духом на східноправославну традицію. Бо саме для православного богослов'я характерним було твердження про те, що спосіб існування випереджає сутність. На перший погляд, страх не має якого-небудь глибокого філософського значення, але саме екзистенціалісти, докладно розібравшись у ньому, дійшли висновку про те, що страх – це щось значно глибше, ніж просте переживання, викликане зовнішніми подраزينками.

Передусім екзистенціалізм протестантизму розділяє поняття страху і боязні. Боязнь завжди припускає наявність будь-якої певної загрози. Боятися, наприклад, людей, обставин, умов, явищ тощо. Тобто джерело боязні завжди визначене. Інакше страх. Будь-який предмет, який збуджує страх, відсутній. Людина не може навіть сказати, що її лякає. З'ясовано, що страх виявляється найбільш здатним до утворення деякої феноменальної основи для наступної експлікації цілісності свідомості. Якщо подібною основою є самозаперечення, тоді істинний страх виявляє себе як страх смерті і незалежності. Страх здатний більше, ніж інший феномен, зрозуміти відкритість свідомості та її самотність у цій відкритості. Страх розкриває свідомості граничний досвід можливого, тобто виявляє завжди можливість, яка є в неї, бути цілою, виявляє безпосередній досвід людини, своєї цілісності, наданої їй для будь-якого самоаналізу. Страху не можна уникнути, він виникає в кожній спробі ствердження себе як нового «Я». Страх криється в кожному проекті майбутнього. Людина перебуває під загрозою з боку страху і, водночас, він примушує людину «існувати».

Більше того, страх стає одним із способів самопізнання людини, поряд зі смертю, свободою, любов'ю. Кожний розуміє себе як смертного, вільного, люблячого і, нарешті, страждаючого. Навряд чи знайдеться багато понять, які будуть такими ж продуктивними для аналізу людської ситуації, як страх.

У другому розділі – «Філософські й теологічні концепції страху» – розглянуто соціальні, психологічні й теологічні аспекти, що домінують в історії філософії, зазначено, що страх належить до числа явищ суспільної свідомості, що суперечливо й динамічно змінюються. Із розвитком цивілізації людство позбавляється від одних страхів, але з'являються нові його форми, раніше не досліджені, ось чому кожна епоха виробляє свої способи і шляхи їх подолання. Що стосується сучасного світу, то в ньому страх охоплює практично всі сторони людської життєдіяльності. Про крихке існування сучасної людини свідчать трагічні події останніх років: випадки терористичних актів, зростання екстремальних ситуацій та катастроф, економічні і політичні катаклізми. Усе це ставить задачу пошуку нових шляхів подолання страху, переосмислення накопиченого наукою у сфері дослідження цього феномену досвіду. Перш ніж перейти до аналізу філософсько-теологічного християнського трактування екзистенціалу страху смерті, відзначимо, що концепції Епікура, Лукреція Кара лягли в основу секулярного підходу (що визначає сучасні атеїстичні трактування екзистенціалу смерті і буття-після-смерті), а теорії Платона, Плотіна, неоплатоників, стоїків – вплинули на формування християнського, філософсько-релігійного підходу. Для секулярного підходу характерним є розміщення цінностей земного світу й людського життя всередині топічних меж історії, часу і простору, виключення топіки й метафізики трансцендентного світу.

Головним завданням виявляється усунування страху смерті, яке досягається за допомогою філософсько-психологічної технології.

У теології метафізичний страх – це страх Божий. На думку протестантських теологів К.Барта, П.Тілліха, Ф.Шлейєрмахера, існує емоція, завдяки якій можна піднятися від тривоги до чогось трансцендентного та абсолютного, що складає таємний зміст усього сущого. До цього зазначимо, що тяга до страху виявляється і в християнстві, у цілому вона прагне розбудити в людині відразу й жах перед власними гріхами: християнський рай набуває смислу тільки в контрасті з пеклом. За Ф.Ніцше, уся християнська і протестантська мораль заснована на страхові: людина відвоювала собі право бути жалюгідною та недостойною. Страх у християнстві розвивається до стану ресентимента, поєднання безсилля, страху й заздрості. Сам Ф.Ніцше вважав, що цій занепадницькій філософії треба протиставити мораль надлюдини, засновану на силі, безстрашності й правдивості.

У підрозділі 2.1. – «Моделі екзистенціалу страху смерті (теологічна й соціально-філософська проблема страху смерті)» – зазначено, що центром переживань людини, які можна ототожнити зі страхом, є тема смерті і вихідних із неї станів. Цей зв'язок, показаний ще епікурейцями, був надовго усунений із системи колективних уявлень і утверджується знову у свідомості людей лише в період пізнього середньовіччя. І з того ж часу індивідуалізм впливає на сьогоднішній світ. Саме в цю добу варто шукати витоки хвороби до смерті, про яку сповіщав С.К'єркегор, екзистенціального «буття до смерті», про яке писав М.Гайдеггер. Якщо в ранньому середньовіччі людина підпорядковувалася ідеї

«всі смертні», то починаючи з XIV–XV ст. вона починає усвідомлювати себе перед лицем смерті, відкриває смерть власного «Я». У Новому Заповіті смерть визначається як велике, сакральне таїнство, у якому сплетені характеристики, що взаємодоповнюють одна одну: вона – це розлучення душі з тілом, поєднаних волею Бога, що відбувається внаслідок першородного гріхопадіння, адже внаслідок цього тіло людини перестало бути нетлінним. Бог не створив смерть (Преп. 1:13.), вона є випадкове, неприродне явище в людстві, є наслідок гріха і «покарання за гріх» (Рим. 5:12; 6:23; 14:23). Смерть у Новому Заповіті називається «виходом душі» (2 Пет. 1:15), «звільненням душі з темниці» (2 Кор. 5:1), «відкладенням тіла» (Пет. 1:14), «звільненням» (Флп. 1:23), «спасінням» (Діян. 13:36).

У релігійній (християнській) доктрині смерті важливою тезою є твердження: самотності в смерті немає. Проблема страху смерті в християнській теології та метафізиці безпосередньо пов'язана з основним питанням про перетворення тварного в нетварне – про способи втілення Бога і про форми перетворення людини, подолання тварного, гріховного. У ранньому християнстві були наявні два способи реалізації можливостей Благої Вісті, принесеної Христом – «обожнення» і «спасіння». Обожнення людини як «зворотне» перетворення людського в божественне вважають можливим, оскільки Бог (Син Божий) став сином людським. Обожнення християнина-містика передбачає збіг його прагнення «стати Богом» із покликанням пастиря «бути Богом і творити Богами» (Г.Богослов), однак не означає ототожнення з Богом до повної втрати особистості (на відміну від позахристиянського містицизму пантеїстичного характеру – неоплатонізму, індуїзму). У патристиці, у свідомості людей християнського Сходу в понятті Бога необхідно мислилися лише безсмертя, блаженство, надлюдська повнота й інтенсивність життя.

Страх майбутнього, наповненого прийдешніми небезпеками, спонукав до тлумачень знамень, до виявлення взаємозв'язків матеріального і духовного світів, які впливають на долі людей. Середньовічні теологи (Августин, Аквінат і пізніше – Кальвін) визнавали, що зірки є знаками, які передбачають події («природна» астрологія), але не здатні їх завершити. Середньовічні християнські теологи і філософи боялися магії, оскільки вважали, що магія загрожувала руйнуванням середньовічного образу універсуму – завершеного і замкненого, позаісторичного й позачасового, а значить, магія допускала передбачення вибору людини на користь диявольського.

У підрозділі 2.2. – «Містично-окульний страх і його експлікація в релігійно-міфологічному світогляді» – виявлено, що феномен страху внаслідок своєї багатогранності є предметом релігійно-містичного світогляду, який інтерпретував страх як окультно-містичний страх перед природою та Богом. Як і ніщо, цей страх розглядався одним з основних феноменів людського буття, як буттєвий спосіб людського існування та спосіб розуміння буття, здатний прояснити людську ситуацію через розуміння «людини, яка боїться» – homo angos. У цьому контексті потрібно виходити з того, що поведінка підлеглих осіб і лідера зумовлюється страхом, який тут виступає

ключовою поведінковою реакцією. Це підкреслюється тією обставиною, що аутсайтери частіше дивляться на лідера, ніж навпаки. Отже, ієрархія домінування – це сукупність стійких агресивно підпорядкованих стосунків усередині групи осіб. При цьому члени ієрархії, які стоять нижче, виробляють описані етологами пози і гримаси, що виражають ті чи інші стани страху, який і є механізмом погашення конфлікту. Функція заспокоїливих сигналів підлеглого – припинити агресивну поведінку загрозливого родича. Та і з погляду соціального порядку, у цілому, можна сказати, що поведінка підлеглого – найважливіший сигнал. Так, зустрічаючи старшого за рангом, підлеглий відводить погляд, опускає голову і сутулюється. Іншими словами, ієрархія підтримується бажанням підпорядковуватися. Ураховуючи всі ці основи, страх виявляється унікальним феноменом людської свідомості, яка викликає певний інтерес і спонукає до глибинного осмислення.

Багато важливих моментів центральних тез лютеранства знайшли вираження і в містичних течіях усередині протестантизму, зокрема в пієтизмі. Суть проблеми була з усією виразністю розкрита Бартом, який писав, маючи на увазі, насамперед, благочестя без страху Господнього. Пієтисти поцінювали містичний досвід і екстатичні стани свідомості (які вони ототожнювали з вірою) насамперед як опору й керівництво в житті. Звідси один із головних підсумків пієтистського світогляду: мужність, подолання страху, зокрема й необґрунтованого, з їхнього погляду, страху смерті. Окультний страх – це страх перед Богами, демонами, душами, а також божевіллям, шизофренією, війною, страх невдачі. У релігії перемагає цей страх любов. Він подібний до темряви. Темряви не існує; видалити темряву не можна. Страх є темрява. Це відсутність любові. Зроби щось із любов'ю, забудь про страх. Можливо, причина цього полягає в існуванні різноманіття форм і виявів страху. Очевидно, що в основі цих механізмів знаходиться пошук первісною людиною ресурсної і просторової безпеки. Отже, містично-окультний страх є не лише результатом зовнішніх подразників, але й внутрішньою потребою людини, яка (хоч би за принципом сублимації) повинна знаходити вихід зовні. У сутнісному значенні страх в архаїчній культурі визначається протистоянням небуттю. Оскільки для первісної свідомості проблематичною здається смерть (а не життя), то це є почуття не страху перед смертю, а страху перед неіснуючим. Таким у свідомості людини є все, що знаходиться за межами вузької спільноти, до якої вона належить. Народжена дитина, наприклад, не зовсім існує, так само, як і іноплеменник. Тому вони розглядаються як загрози і можуть бути знищені – адже через них небуття може проникнути в захищений груповими звичаями вузький соціальний світ. Звідси феномен інфантициду і звичай приносити в жертву полоненого. Зло розглядалося як недолік існування в найбільш прагматичному розумінні. Очікування цього зла неминуче породжувало страх. Тому первісно відчуття страху мало швидше ірраціональний характер і сприймалося на емоційно-психологічному рівні. І це незважаючи на пізнавальну функцію страху, як найважливішу з усіх інших його функцій.

На основі психологічної реакції уникання і міфологічних уявлень склалася давня форма соціальних заборон, заснована на страхові, – система табування. Табу – немотивована заборона, що накладається на об'єкти навколишнього світу. У формі табу первісне мислення намагалося локалізувати, зафіксувати і нейтралізувати джерела страхів.

Людину споконвічно оточують реальні страхи, але більш значущим у культурі є феномен фобії. Фобія – це містичний страх, викликаний об'єктом або ситуацією, яка, здебільшого, не має загрози.

У підрозділі 2.3. – «Трансцендентний страх і його метафізична персоніфікація» – розглянуто відчуття відчаю і жаху, яке підштовхувало людину пояснити наявність трансцендентального страху у своїх відчуттях. Це відбувалося завдяки їхній деніфікації, де абстрактне поняття – відчуття – перероджувалося в космічну силу або бога, які мали ім'я. На думку Юнга, «боги – це персоніфікація психічних сил..., які не мають нічого спільного із свідомим розумом» і народжені із відчуття метафізичного переляку, який розвинув у людині «манію раціонального пояснення». Акцентовано увагу на мінімізації трансцендентного страху в іще аморфних, безособистісних формах, що мали метафоричний характер. Відчуття відчаю і жаху перед духами померлих підштовхувало людину пояснити наявність трансцендентального страху у своїх відчуттях. Це відбувалося завдяки їхній дуальності, де абстрактне поняття – відчуття перероджувалося в космічну силу або бога, які мали ім'я. Наляканий дикун надає незрозумілому явищу ім'я, яке робило його предметним, ставлячи в межі «свого» культурного поля – поля раціонального пояснення «Я-Свідомості» світу. Такий процес походив від генералізації до мінімізації трансцендентного страху в іще аморфних, слабо опредмечених безособистісних формах і мав метафоричний характер.

Отже, починаючи з перших нам відомих допатріархальних монотеїстичних богів, більшість із них мали обов'язкову внутрішню якість і атрибут жахати, бути страшними. Ось чому страх можна заклинати, долати і повернути його вглиб (окреслити свідомими, культурними межами) під владу магічних обрядів та гімнів і відновити порушений спокій та гармонію світу богів і людей.

Страх і Жах стають головними атрибутами могутності давніх богів як представників іншого світу, що існує паралельно з людським і від якого людина залежить. Та в межах космічного хаосу, який постійно треба упокорювати й приборкувати Жахом і який є найбільш загрозливим виявом Ніщо, трансцендентний страх виступає амбівалентною силою, яка обов'язково повинна бути культурно оточена, стримана верховним богом.

Стає очевидним можливий зв'язок (негативний чи позитивний) розглянутого феномена страху з тим, який сформувався в межах християнської концепції відчуження. У православній літературі чітко розрізняється страх Божий і страх людський. Страх людський – це передчуття очікуваних бід унаслідок своїх ганебних дій або помислів. Як різновид страху називається сором, який розглядається як засіб сильного непрямого впливу на людину. При

цьому сором рекомендується використовувати «акуратно», щоб не спонукати людину до безсоромних вчинків. У цілому страх необхідний у вихованні, під час виконання законодавства. Такий страх відганяє злі пристрасті і веде людину шляхом добродичності. На думку Гегеля, страх людський «знімається» страхом Божим. Останній лише й може вести людину в правильному напрямку, тобто до досягнення щастя і єдності з Богом.

Трансцендентний страх – це страх, який стає амбівалентним атрибутом і якістю могутніх богів. У протестантів страх є не лише джерелом віри, але й принципом взаємовідносин людини з Богом. Він створив усе заради того, щоб його боялися. Боги, які не жахали і не були амбівалентними у своїй могутності, довго не трималися з гідністю. Прикладом такого соціокультурного явища є Прометей, який не вселяв ні богам, ні людині страху.

У третьому розділі – «Феномен страху та його соціокультурні колізії в контексті філософії протестантизму» – розглядається страх як соціокультурний феномен та потреба, яка буде завжди у свідомості та психіці людини. Індивід усвідомив не лише свою силу, але разом з нею і страх. Шизоїдний страх одинака з часом знову трансформувався в депресивний страх самотності, який може бути подоланий воз'єднанням із «життям», але вже не для того, щоб панувати над ним, а щоб знайти в ньому своє місце.

У підрозділі 3.1. – «Мотивація страху в сприянні інстинкту самозбереження» – доводиться, що волюнтаристський оптимізм, віра в людину, яка перемагає свої страхи або «сублімує» їх у соціально прийнятне русло, мають безперечно християнські (протестантські) витоки і є частиною західної філософської традиції. Ці «надбання» дозволяють людині уникнути страху чи підкорити його своїм цілям. Страх підкорюється за допомогою пізнання та волі, що підштовхує до єдності, – це результат депресивного страху, який належав минулому. Воля, що підштовхує до самотності (та шизоїдного страху), була найновішою тенденцією в еволюції страхів. Проте здебільшого страхи не є ґрунтовними і не сприяють збереженню життя, а лише ускладнюють його. Страх знаходиться в певному балансі із волею, а не з надією чи вірою, як це було раніше. Депресивно-істеричні страхи (зокрема й депресивне устремління Я до Ти у філософії Л.Фейєрбаха) змінюються, таким чином, страхами шизоїдними. У цьому сенсі наявне завершення «витка» розвитку «рецептів» проти страху: від пропозиції індивіду поєднатися з Абсолютом (Гегель) до закликати індивіду звернутися до себе, знайшовши себе разом зі своїми страхами (Шпенґлер), що в реальності означає: довіритися долі, а не розуму.

У підрозділі 3.2. – «Страх Божий у протестантській філософії» – зокрема зазначено, що основа страху Божого як екзистенціалу знаходиться всередині сутнісного онтологічного конфлікту – між реальністю неминучості смерті та потребою в продовженні роду. У межах Реформації ми говоримо про існування двох видів страху. Перший – це страх, який не є конструктивним з погляду філософії. Це легкодухність, уявлення про майбутні негаразди, неприємності й біди. Він не позбавляє людину від її тварності і це означає те, що буття людини має початок і кінець. Відповідно тварність означає

смертність. Звичайний страх (легкодухість) не може подолати цю смертність. Корінь цієї легкодухості – у відсутності надії на когось, окрім самого себе, що властиво секулярній егоїстичній свідомості. Людина, яка не визнає над собою авторитетів і яка сама для себе є найвищим авторитетом, згідно із святооточними традиціями, найбільше підвладна цій легкодухості. Парадокс полягає в тому, що як тільки людина починає надіятися лише на себе, розраховувати лише на власні сили (тобто ставати гордою), вона починає бути легкодухою, боятися навіть власної тіні. Такий страх, який є властивістю гордої душі, не сприяє моральному самовдосконаленню людини. Другий тип страху – це страх перед Богом, благоговійний страх перед сакральним. Саме вірність Богу в надії на Нього позбавляє людину від страху, робить її мужньою і підносить у світ нетварний – тобто такий, який не має початку і кінця, а, відповідно, не має смерті. Такий страх залучає особистість до трансцендентної цінності святого. Можна сказати, що страх Божий – це «своєрідний комплекс релігійно-екзистенціальних стереотипних бар'єрів, які направляють людину в її пошуках досконалості, щастя і спокою для душі». Лише страх Господній звільняє від страху перед людьми. Боятися Його – це просто визнати з усією покірливістю, хто Він і хто я. «У любові немає страху, але досконала любов виганяє страх» (1 Ін 4, 18). Страх же Господній у протестантів – К.Барта, Д.Бохофнера, М.Брунера, М.Лютера, П.Тілліха – подвійний, як і віра: вступний і цілковитий (повний), що походить від першого. «Тому що той, хто боїться тортур, боїться, як раб і ухиляється від злого, як сказано: «Краще мале в Господньому страху, ніж скарб великий і тривога при тому» (притч. 15, 16), і «страху Господнього навчу вас» (Пс. 33, 12)».

Лютер бачить у страху-жаху основний релігійний феномен. Біблія говорить, що початок премудрості – страх Божий. І водночас страх є рабство. У цьому світі людина відчуває страх життя і страх смерті. Цей страх ослаблений і притуплений у царстві буденності. Організація буденності прагне створити безпеку, хоч, звичайно, не може абсолютно подолати небезпеки життя і смерті. Але, занурюючись у царство буденності, охоплюючись його інтересами, людина об'єктивно дистанціюється від внутрішнього як духовного, сенсожиттєвого. По суті, страх визначає велику частину політичних напрямків, він визначає і соціалізовані форми релігії. Турбота, яку Гайдеггер визнав, належить до структури буття, неминуче переходить у страх, у страх буденний, який потрібно відрізнити від страху трансцендентного. Є страх, спрямований униз, і страх, спрямований угору. З'ясовано, що основа страху Божого як екзистенціалу знаходиться всередині сутнісного онтологічного конфлікту – між реальністю неминучості смерті та потребою в продовженні роду. Осягання, переосмислення страху як екзистенціалу – найбільш складне, і, по суті, парадоксальне філософське завдання.

У підрозділі 3.3. – «**Страх-тривога**» як страх свободи в соціально-філософській концепції протестантизму», – зокрема, зазначено, що *страх* тлумачиться як *тривога*. Підкреслено, що в німецькому протестантизмі – діалектичній теології К.Барта, Р.Бульмана, П.Тілліха – перемога духу над

рабством є, насамперед, перемога над страхом, над страхом життя і страхом смерті. У XVI-XVII ст. протестантська теологія намагається, спираючись переважно на ідеї Д.Бонхоффера, віднайти нове бачення людини та її перспектив. Зосередженість «теології кризи» на питаннях, що викликають «найвищий ступінь стурбованості» і відчаю, відображає, на думку цих теологів, швидше руйнацію якогось певного способу життя, аніж виражає проблеми і структуру, властиві людському існуванню як такому. Робляться спроби подолати в протестантському розумінні людини песимізм і трагічне відчуття життя, звернутися від «внутрішнього» світу людини, до її мирського буття, до історії в широкому розумінні. Отже, Реформація залишає людині лише обмежену свободу вибору, але не дії. Людині належить лише страх і здатність пасивного підкорення благодаті Всевишнього, що діє в ній, замість прагнення до добра. Людині залишено тільки непротивлення йому. Приниження природи людини полягає в тому, що вона не здатна лише протистояти чи підкорятися Богу, але недостойна сприяти Йому.

Екзистенціал страху під дією нових світоглядних імпульсів, що йдуть від теологічного поняття Страху гріха, віри (Страху Божого), поступово, у часи Реформації XVI ст. – нового витка розвитку – з теріологічних (рятувальних) обґрунтувань перетворювався в певний «концептуал». Така трансформація відбулася завдяки діяльності теологів-протестантів – Жана Кальвіна, Мартіна Лютера, Філіпа Меланхтона, Ульріха Цвінглі. Подібно до язичника протестант осягає смерть як жах. Проте в нього доля поступається своїм місцем божественному провидінню, а тимчасовість людського буття отримує своє пояснення з «гріховності», тобто є проявом людської свободи. «У язичництві, – роз'яснює К'єркегор, – свобода зникає, переможена долею, тепер же затверджується її дійсність...». Тому страх протестанта є насамперед страхом перед власною свободою, а в кінцевому результаті він ототожнюється з відповідальністю людини за своє майбутнє.

У підрозділі 3.4. – «Депресивно-вольовий страх незнання як соціальна необхідність в епоху Реформації» – визначено, що Лютер не наносив удар глибинному змісту традиційного християнського церковного вчення, а різко підсилив його, закликаючи до самовикриття віруючого. Якщо в католицизмі останньому пропонували вихід у вигляді євангельської любові, то засновник протестантизму запропонував людині сором і каяття. Уся протестантська Реформа закладається в атмосфері очікування Страшного суду, що наближається. Мартін Лютер був просто одержимий цією ідеєю, незважаючи на свої суб'єктивні спроби позбавитися від страху, який деякі дослідники назвуть «страхом Лютера». Депресивно-вольовий страх Лютера та його послідовників був страхом перед дияволом так само, як і страхом перед Судом. Його життя було виражене ним самим у терміні *angst*, що означав скорбота, страждання. Більше того, як зазначав Е.Фромм, у Лютера була тривожна ненависть до світу. Він думав, що людина може і повинна лише доторкнутися думкою до Христа, щоб заслужити життя вічне. Треба тільки бути впевненим у власному спасінні, щоб володіти ним в дійсності, бо віра, що

виправдовує, поєднує в собі звернення до Бога і Його дію, за словами Лютера: «Думай про справу спасіння, і воно буде твоїм надбанням».

Сутність того виправдання, якого протестант прагне досягнути вірою, полягає не в «позбавленні від гріха, прокляття і страху смерті», а, подібно до католицтва, у позбавленні від покарання. Страждання і масові страхи примушували Лютера вести релігійні пошуки практичного й теоретичного характеру. Але ось що важливо: особисті страхи і тривоги однієї людини визначають поведінку великих мас людей. Суворе, аж до залякування, виховання Лютера наклало відбиток на все наступне його життя: «Я був заляканий ними (батьками) до сором'язливості». Аскеза не привела до позбавлення від неврозу, набутого в дитинстві. Усвідомлення благозалишеності не покидало Лютера, що б він не робив. Знаходження впевненості і розірваної єдності з Богом стає центральним моментом життя Лютера. По суті це був істеричний страх людини, яка завжди тікала від небезпеки, що їй загрожувала, та істеричний страх суспільства, що рятувалося від змін, які сприймалися як загрози і до того ж стали фактом його колективної свідомості. Екзистенціальна невпевненість людини в лютерівській концепції приречення в сукупності з фундаментальними переконаннями в неминучості покарання складає центр його вчення про страх. Отже, якщо Ренесанс, як епоха змін, створює умови для масового страху, то Реформація стає реакцією страху людини перед лицем цих змін.

Страх стає патологічним, тобто направленим проти вторгнення ззовні. Навіть в осередках реформації це відбивається тим, що селяни відмовляються від священників (Лютер), які відігравали важливу «психотерапевтичну» роль, брали на себе комунікативні функції та полегшували цим страх самотності. У цьому сенсі страх протестанта є однорідним зі страхом гуманіста: обидва побоюються вторгнення ззовні та долають страх авантюризмом: політичним, економічним чи «географічним» – гуманісти; релігійним («чистим – усе чисто») – реформатори. Навіть концепт стояння індивіда перед Богом протестантизм використовує насправді для того, щоб забезпечити невтручання іншої людини у свої справи.

У четвертому розділі – «Трансцендентна рефлексія як відповідь на страх самотності» – розглянуто основні характеристики самотності, як людського страху, де основна увага приділена феномену людської самотності. Підкреслюється його складність, що виявляється в багатогранності самотності, а також у його об'єктивній необхідності як у чистому вигляді, так і у вигляді іпостасей. Доводиться, що людина як особистість починається з рефлексії над власною самотністю, тому всі екзистенціальні проблеми людини впливають з її роздумів про самотність, незалежно від спектра її трактування та оцінок. Ось чому осягнути глибини Я людини неможливо без осмислення самотності – її емоційно-психічного стану та метафізичної категорії, що розриває екзистенціальне підґрунтя людського буття.

Страх самотності постає як підсумок внутрішньої самооцінки людиною своїх стосунків із світом та людьми і як усвідомлення розпаду духовних та

соціальних зв'язків, фіксування ситуації «людина поза людьми» – активного протиборства чи ситуації «світ і люди проти людини» – пасивного протистояння. Ситуація вимушеної самотності вимагає зміни цього стану, руйнування меж гнітючої самотності, розгортання повноцінних соціальних зв'язків та заспокоєння душі. У соціальному зрізі самотності переплетені в тугий вузол її зовнішні та внутрішні причини – утрата, руйнування повноцінних соціальних зв'язків, замкненість людини, соціальний вакуум та психологічна пустота, наповнена ілюзіями. Для слабких духом межі самотності можуть стискатися при їхньому внутрішньому спогляданні, і тоді не витримує психіка, мутніє розум або людина приходить до думки про самогубство. У ситуації соціальної самотності, ізоляції від світу чи розриву зв'язку з близькими людьми самогубство постає перед людиною останнім варіантом розв'язання життєвських проблем, самогубство – це феномен, який указує на відсутність цілі та смислу життя. А самотність не завжди доводить до втрати цілі.

У підрозділі 4.1. – «Страх прокляття і відчаю як онтологічна та екзистенціальна тривога» – з'ясовано, що страх прокляття – це передусім стан відчаю та тривоги, який не має об'єкта. Його об'єкт – це заперечення будь-якого об'єкта. Тому боротьба, мужність, любов відносно цього специфічного «об'єкта» неможлива. Людина, яка відчуває тривогу, позбавлена всякої опори. У тривозі відсутня інтенціональність. Джерело тривоги, за Тілліхом, – ніщо. Мартін Гайдеггер фактично висловлює ту саму думку. Тривога намагається стати страхом. Страх прокляття та відчаю – це тривога небуття, яка намагається стати страхом прокляття та відчаю, що веде до смерті чи страхом конкретної небезпеки, наприклад, тяжкої хвороби. Коли ми боїмося прокляття, об'єкт нашого страху – відчай, тобто смертельна хвороба чи очікування нещасного випадку. Проте водночас страх прокляття – це є тривога небуття. Тривога з приводу будь-якої конкретної людської ситуації в житті є тривоگوю з приводу людської ситуації як такої, що всупереч поширеному уявленню, немає прямої акцентуації страху перед матеріальним світом, бо бояться не матерії, а захопленості нею. Адже ключовий компонент страху прокляття – очікування негативного, неповноцінного відносно до людського буття. А очікування завжди є результатом наявності дистанції відносно до елемента буття або його джерела. У західній культурі цю віддаленість започатковує персоналізм та уявлення про особисту провину і гріх. Ці суто релігійні трактування страху обґрунтовуються постулатами деяких філософських шкіл (особливо екзистенціалізму) або зіставляються з даними сучасної психологічної науки.

У підрозділі 4.2. – «Соціально-екзистенціальний (патологічний) страх і причини його виявлення» – з'ясовано, що патологічний страх – це також тривога та «тремтіння», що є парадоксальним, тобто цей великий страх (перед творцем), простором, часом, існуванням, самотністю, коханням знімає менший страх (страх втрати, або ширше – страх смерті).

На думку П.Тілліха, патологічний страх певним чином пов'язаний із фундаментальною характеристикою людини – «тривоگوю небуття». Смысл тривоги, за П.Тілліхом, у тому, що вона притаманна екзистенції *a priori*.

Тривога не має об'єкта і людська особистість намагається перевести її у більш легку форму – страх, коли чітко виділяється об'єкт, який уявляє загрозу, і людина може ухвалювати позитивні рішення, щоб запобігти цій загрозі. Для самосвідомості людини ключовим є світовідчуття її онтологічного місця у світі, яке «переживається» через психологічну сферу людського існування; людина, яка існує між протидіючими силами лібідо, свідомим і несвідомим, несе в собі страх цього протиборства й народження «Я-свідомості», який зобов'язана схвати сама перед собою, і для цього проектувати його в мінімізованій формі в різноманітні соціокультурні феномени. Розгортається думка, що патологічний страх – це направленість людської реальності на світ, який означає несправжнє існування, занедбаність, а спрямування до потойбічного, оклик буття – це справжнє існування. Фактор звернення до царини справжнього буття – це страх. Він має онтологічний смисл, бо в стані цього страху «людині привідкривається бездонна прірва буття, якої вона раніше не знала, животною в повсякденній рутині» (П.Тіліх). Страх буття, а не володіння.

У п'ятому розділі – «**Страх смерті як екзистенційний та соціальний феномен у філософії протестантизму**» – акцентовано увагу на страхові смерті в протестантизмі як екзистенціальному вакуумі: відсутності мети і смислу в житті. Досліджено, що страх смерті у філософії протестантизму інтерпретувався як негідний істинного християнина, як ганебний вияв неміщної віри і потурання диявольським силам, як допуск переважання земної, гріховної оболонки.

У підрозділі 5.1. – «**Смерть як соціально-антропологічна проблема в контексті духовної самотрансценденції особистості**» – досліджується та розмежується низка понять: 1) «страх смерті як гранична ситуація», 2) «тривога небуття чи жах перед ніщо як онтична причина страху смерті», 3) «благоговійний страх перед сакральним». Акцентується увага на соціально-антропологічних аспектах страху смерті, висловлюється думка про те, що страх смерті з'являється в пограничній ситуації, коли людина втрачає смислові морально-духовні орієнтири, психологічно вмирає. Ось чому в таких обставинах людина стає слабкою і безпорадною. Зрозуміло, що для духовного відродження потрібна нова трансцендентна опора, вічні цінності, які людина не може знайти. Тому віруюча людина завжди прагне до метафізичної самотрансценденції, яку можна визначити через такі дві дефініції. Самотрансценденція – це самоподолання людиною повсякденних настанов існування (наприклад, орієнтація винятково на споживання). Самотрансценденція – це символічне вмирання індивідуума під час «граничної» ситуації, яке, супроводжуючись почуттям страху, проблематизує смисл існування; символічне воскресіння індивідуума як автентичної унікальної особистості.

У дисертації акцентовано увагу на тому, що страх смерті є страхом втрати екзистенції. Це страх остаточної втрати людиною самої себе, власного «я». Він коріниться в тривозі перед «ніщо». Ось чому ставлення до смерті тісно пов'язане з іншою базовою екзистенціальною характеристикою людини – із

потягом до самотрансценденції (св. Августин, М.Гайдеггер, М.Шелер). Формами самотрансценденції людини можуть бути процес дорослішання, духовна ініціація (Р.Генон, М.Еліаде, Дж.Кембелл), любов, жертвність, екзистенціальний бунт тощо. У всіх вищезгаданих формах самотрансценденції мова йде про символічне помирання і відродження.

У підрозділі 5.2. – «Самотність і смерть у протестантській версії екзистенціалізму» – показано, що протестантські філософи К.Барт, М.Лютер, К.Нібур, П.Тілліх, У.Цвінглі, М.Шлейермахер дуже часто розглядали зіткнення зі смертю як одну із значущих можливостей для особистісного зростання. Проте яким би результатом не завершувалася подібна зустріч, безперечно, що будь-які її наслідки чинять на особистість сильний вплив. Соціальний аспект проблеми страху смерті полягає не в тому, що людина боїться смерті біологічно, а в тому, що вона не хоче вмирати духовно одинокою та самотньою. Мова йде передусім про страх померти духовно, самотньою померти як особистість. Однак усе життя свідчить про те, що цей процес духовного вмирання є неминучим. Ми переживаємо такі «малі смерті» і відродження щодня: на роботі, у любові, у стосунках із друзями. Духовна смерть і духовне відродження – це те, що неодмінно супроводжує наше інтелектуальне зростання, прямування до кращого, що перевищує нас, наше моральне самовдосконалення. Помираючи для старого, ми відкриваємо для себе нове. Ф.Шлейермахер розглядає смерть як «унікальний випадок», наданий усім без винятку людям, – випадок, за допомогою якого вони можуть відійти від свого обмеженого «я». Тому він закликає до виховання справді протестантського переживання неминучості смерті, коли вона збуджує в людині не страх і жах, а радість позбавлення від тремтливої заклопотаності своєю особистістю. У цьому разі зіткнення зі смертю повертає людину до протилежності страху – до любові. Отже, долаючи власні побоювання, пов'язані з умиранням, особистість здатна відкрити для себе повніше існування, тобто таке, яке наповнене не страхом, а любов'ю. І тільки любов може допомогти людині «подолати почуття ізоляції та самотності, при цьому дозволяючи їй залишатися самою собою і зберігати свою цілісність» (Ф.Шлейермахер).

Іншим боком впливу смерті на життя, на якому часто наголошують, є загострення потреби в знаходженні смислу. У цьому випадку критична ситуація, пов'язана з усвідомленням смерті, «примушує» особистість через смерть звернутися до власного життя, зокрема до основного її компонента – смислу. Отже, безпосереднє чи опосередковане «зіткнення зі смертю породжує глибоку екзистенціальну кризу, яка неминуче веде до глибокого усвідомлення смислу життя» (Ф.Шлейермахер).

Протестантська філософія наголошує на тому, що саме самотність наближає людину до повноти буття. Смерть – поняття багатогранне; у її багатогранності можна виділити не тільки смерть фізичну як розпад тіла, але й самотню психічну смерть як руйнування психічної діяльності, соціальну смерть, як втрату зв'язку з іншими людьми й відхід від активної соціальної діяльності. Адже якщо біль чи фізичне страждання людини – це своєрідне її

нагадування про самотність та фізичну обмеженість, скінченність і смертність, то душевне страждання людини, за словами Т.Йоманса, «можна розглядати як певний досвід психологічної смерті, у тому смислі, що вмираємо як носії старого способу буття і відроджуємося як носії нового».

У цьому смислі смерть та самотність – це те, із чим ми стикаємося щодня, незалежно від того, усвідомлюємо ми це чи ні. Адже будь-яка емоція, що примушує нас переживати й страждати, – гнів, злість, образа, розчарування, страх, ненависть – нагадують нам про те, що світ постійно змінюється і, як це не дивно, ніяк не хоче відповідати нашим очікуванням.

Шостий розділ – «Модифікація екзистенціалу страху любові в соціально-філософській проблематиці протестантського екзистенціалізму» – присвячений соціально-філософським експлікаціям страху любові. Любов як сутнісний екзистенціал людського буття постає як онтологічний страх, тобто як обов'язкова буттєва умова екзистенційного напруження, що виникає, по-перше, як антипод і умова мужності, мужнього аскетизму (при активістському відношенні); як покірне прийняття, принципове непротивлення (при пасивістському відношенні); як «початок мудрості». Нездатність відчувати і боязнь духовної близькості привели нас до того, що тривала і щира любов уже здається рідкістю. Трагічною реальністю нашого життя все більше і більше стають загальне відчуження, відстороненість, повна байдужість і самотність людини.

Отже, ідеальний початок суспільних відносин, за протестантизмом, є не влада, а любов. З погляду протестантської філософії, любов є складним явищем, простими елементами якого є: 1) жалість, що переважає в любові батьківській; 2) благоговіння, що переважає в любові синовій та релігійній, яка витікає з попередньої; 3) притаманне виключно людині почуття сорому, яке в поєднанні з двома першими елементами – жалістю і благоговінням – утворює людську форму статевої чи шлюбної любові (матерія ж їй дається фізичним потягом, актуальним чи потенційним).

У підрозділі 6.1. – «**Страх соціального відчуження любові як соціально-філософська проблема**» – зокрема зазначено, що для всіх екзистенціалістів однією з головних є проблема відчуження і пов'язані з нею проблеми свободи, сваволі, насилля, відповідальності і провини, випадковості і необхідності. Узагальнюючи, ми прийшли до висновку, що саме страх відчуження любові являє собою онтологічну, гносеологічну, аксіологічну і праксіологічну основу самосвідомості та самореалізації людини; вона виступає структуроутворюючим принципом самоорганізації екзистенції як єдності сутності та існування. Страх відчуження любові у взаємозв'язку з іншими екзистенціалами є світоглядною опорою індивіда, центром духовного освоєння ним навколишнього світу, орієнтиром для особистості.

Страх відчуження любові як екзистенціал допускає акт трансцендування за межі емпіричної реальності, за межі наявного буття індивідів. Це «інтенціональний акт», спрямований на Іншого, де здійснюється шлях пізнання людиною своєї істинної самості як дійсного і потенційного буття «Я». Любов

відкриває індивіду феноменально пережите, інтуїтивне бачення справжнього багатства внутрішнього змісту: його наявне буття, потенційне буття і ціннісно-нормативне буття. У любові людина не просто відображає буття, але й породжує його в індивідуально-особистісних формах, творячи на межі дійсного і можливого, у «просвіті буття», інтимно-емоційно висловлюючи його вищі смисли і цінності.

Екзистенціал любові припускає зв'язок з іншими екзистенціалами. Вони взаємопов'язані і переходять один в одного, виявляючи особливу, відмінну від раціонально-понятійного дискурсивного способу пізнання, екзистенціальну діалектику. Екзистенціали перетворюють зовнішнє, довільне у внутрішнє, органічне індивіду, а також є передумовою пізнання особистістю справжності буття. Тим самим екзистенціали слугують умовою адекватності людини самій собі, передумовою самопізнання, самовизначення, самопроекування та самореалізації індивіда.

У підрозділі 6.2. – «Метафізика любові у філософії протестантизму: любов-прагнення до безсмертя» – зазначено, що на зміну філософському духовному еросу античності протестантизм приніс інтимну, глибоко людську, співчутливу любов до ближнього, освятивши її божественним авторитетом, божественною заповіддю. Гуманність, милосердя, співчуття, любов до людей – ось галузь почуттів і моральних принципів, відкрита християнством і поставлена ним в основу побудови нової культури. У повсякденному мовленні нам часто трапляються слова «вищі людські почуття», «любов», які вживаються переважно в досить вузькому значенні, навіть без підозри про все багатство, різноманіття емоцій, які приховуються за цим словом. Незвичайними є за своєю кількістю різноманітних варіацій вияви любові, проте найбільш часто ми говоримо про еротичну любов, під якою тут і далі будемо розуміти будь-які (як духовні, так і фізичні) стосунки між чоловіком та жінкою, як найбільш характерний прояв цього почуття. Суть і значущість цих стосунків намагалися розкрити багато філософів упродовж усієї історії існування людської думки: від античності й до сьогодні. Жодна епоха не змогла дати повного визначення любові, привідкриваючи лише окремі грані цього феномена людської душі. Зайвий раз демонструє глибину цього явища той факт, що любов до Бога не є результатом розмірковування й аналізу. Протестантизм висловлював думку, яка була характерною для всього християнського дискурсу. По-перше, це твердження дихотомії безсмертя духовного і тілесного. Саме по собі тілесне – не є злом. Зло є, так би мовити, неправильне використання цієї тілесності, яке пов'язане з духовним падінням людини, віддаленням її від першообразу. Щоб повернутися на високий духовний рівень, треба відмовитися від неправильних, гріховних настанов буття і, таким чином, здійснити саму трансценденцію. Коли людина відрікається від себе, відмовляється від свого минулого життя, яке було зорієнтоване на цей світ, і намагається уподібнитися до Бога, люблячої моральної чистоти, тоді і тіло стає Храмом для душі, досконалим тілом.

Страх смерті, згідно з християнськими отцями церкви, виникає внаслідок неправильного розуміння нами тілесності і повною відсутністю любові. Ми потраємо нашому тілу, яке ще не очищене від гріха, яке знаходиться в полоні бажання одержати задоволення. У християнському світорозумінні страх смерті – це фактично страх втрати тих задовольень, того гріха, до якого люди звикли в повсякденному житті.

ВИСНОВКИ

Виконане дослідження еволюції та метафізики страху дозволяє сформулювати певні висновки.

Традиційно страх трактують як негативний феномен, що здійснює руйнівний вплив на соціум. За всієї суперечливості аргументацій у роботі звернено увагу на важливий момент – метафізичний характер самого страху, який ніколи не зникає із життя суспільства і є механізмом його існування. Страх розглянуто як підсвідому емоцію, необхідну для уникнення небезпек. Він репрезентований тут як результат безпосереднього соматичного подразнення, біологічних реакцій усередині людського тіла у відповідь на зовнішнє подразнення (реальне або уявне). Важливою в психологічних трактуваннях страху є фіксація того, що страх не пригнічує, а навпаки, допомагає людині відчувати себе людиною. Саме страх віри та гріха притаманний лише людині.

Показано також, що філософія протестантизму, у цілому дотримуючись догматів, убирає в себе деякі аспекти сучасної антропології та психології. Тут розкривається відмінність страху Божого і страху людського. Тривога, як і сором, може бути продуктивною, а страх – направляти людину до апофатичного пізнання. У концепціях страху, умовно віднесених до динамічних, страх розглядається як сила, що примушує людину до самореалізації в межах конкурентного суспільства. Страх стримує людину, даючи їй свободу, придушуючи загрози, породжені нею самою. Ці загрози мають невизначений характер. А безпека забезпечується належністю до об'єктів вічного світу, що ототожнюється з буттям.

У соціальній філософії страх є констатація його зумовленості прагненням до володіння об'єктами матеріального світу і можливістю втрати цього стану володіння. Страх породжується витісненим прагненням до володіння або, навпаки, до смислу життя. У вигляді тривоги він здатний зруйнувати життя людини на індивідуальному і соціальному рівнях. Проте насправді страх необхідний і його не можна повністю викоринювати. Людина завжди повинна балансувати між безпекою і свободою, рухаючись до другого як до цінності.

Страх Божий (Страх Господній) створює комплекс релігійно-екзистенціальних бар'єрів, що екзистенціально-превентивно утримують людину від гріха і зла, і одночасно він є «початком мудрості», «початком любові», і навіть більше того, об'єднує всіх віруючих одним спільним, консолідуючим і оптимізіуючим ставленням до смерті, яка розуміється як тотальна межа (вітальна, чуттєва, духовна), що вимагає особистісного

ставлення, подолання, креативного самостворення. У дисертації аналізуються основні інтерпретації екзистенціалу смерті в контексті взаємозв'язку смерті та безсмертя: по-перше, смерть як небуття, по-друге, смерть як інобуття Я з його модифікаціями – біологічним, творчим, теологічним, які, так само, діляться на види: а) смерть як трансцендування всередину Я і подальша ідентифікація із трансцендентним, Абсолютом; б) смерть як перевтілення; в) смерть як перехід в інобуття.

Реформація запропонувала подолання страху перед Богом і перед світом, санкціонувавши мирську діяльність як релігійне покликання. Лише радикальна віра позбавляє протестанта від страху Суду. На практиці вона обертається тривожною ненавистю до світу. По суті Реформація була проявом тотального страху перед змінами в житті людини наприкінці середньовіччя, які були пробуджені Відродженням. Але це були шизоїдні страхи людей, які прагнули замкнутися в собі. У цьому сенсі реформація породила страх не менш індивідуалістичний, ніж Відродження.

Об'єктивований трансцендентний страх поступово різнобічно ускладнюється й розширюється, приймає протилежні своїй природі форми і надає «життя» іншим, другого та третього порядку соціокультурним феноменам. Основні онтологічні витoki страху знаходяться в самій людській природі як органічному поєднанні фізичного та духовного. Показано також, що концептуальні суперечності страху виявляють себе в розбіжності світських та релігійних, зокрема й теологічних світоглядних фреймів. Унаслідок аналізу різноманітних форм функціонального страху доведено, що страх гріха проявляється в єдності менталітету та світогляду протестантів; страх самотності корелює зі страхом смерті та страхом свободи, страх Божий – зі страхом любові; доведено взаємозв'язок між страхом, самотністю, смертю, коханням, де домінує страх, який є першопричиною цих екзистенціалів, що специфічно виявляються в протестантській філософії; виявлена закономірність, що позбавлення від сублімованого та стереотипного страху, де рефлексія інтерпретує його як інстинкт самозбереження, зумовлене природною необхідністю соціального феномену в містично-трансцендентній формі.

Дослідження мотиваційної значущості бінарної опозиції метафізичного та соціального модусів страху дозволило зробити висновок, що страх є трансцендентним феноменом, екзистенціалом і способом розуміння смислу буття свідомості в тому значенні, що він виявляється найбільш здатним до утворення деякої соціальної основи для експлікації цілісності свідомості, до виявлення безпосередності усвідомлення самого себе; він не здійснює вихідної цілісності свідомості, а навпаки – роздрібнює її, розсипає в безкінечному числі метаморфоз, серед яких «розколота» свідомість витупає як маніпульована і катастрофічна.

Визначено, що протестантська філософія, у здійсненій екзистенціально-метафізичній метаморфізації, має більш глибинний фундамент страху перед Господом, тому що вбачає в «ньому» зустріч із метаграничним, позареальним, святим, абсолютним; у межах протестантського екзистенціалізму значну роль у

духовному ставленні людини до Бога та віри відіграє те, що смерті в християнсько-протестантській концепції не існує, вона завжди припускає віру людини у вічне безсмертя та спасіння, що актуалізує духовні відносини людей у суспільстві.

**Основні положення дисертаційного дослідження
викладені в таких публікаціях автора:**

Монографія:

1. Мельник В.В. Соціальні виміри екзистенціалів людського буття: [монографія] / В.В.Мельник. – Слов'янськ: Видавництво «Маторин», 2012. – С. 369 с.

Статті у фахових наукових виданнях:

2. Мельник В.В. Інтерпретація в російській релігійній філософії онтологічних основ трансцендентного / В.В. Мельник // Мультиверсум. Філософський альманах: [зб. наук. пр.]. – К., 2006. – Випуск 59. – С. 66-76.

3. Мельник В.В. Світоглядний аналіз знання і віри в філософії освіти / В.В. Мельник // Філософія і соціологія в контексті сучасної культури: [зб. наук. пр.]. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. – С. 270-274.

4. Мельник В.В. Традиції містицизму: проблеми сходження до свободи / В.В. Мельник // Практична філософія. – К., 2008. – №1. – С. 161-168.

5. Мельник В.В. Містичний феномен у культуро-релігійному та соціальному аспектах / В.В. Мельник // Мультиверсум. Філософський альманах: [зб. наук. пр.]. – К., 2009. – Випуск 83. – С. 210-224.

6. Мельник В.В. Містифікація страху в релігійному екзистенціалізмі / В.В. Мельник // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: [зб. наук. пр.]. – К., 2009. – Випуск 20 (33). – С. 55-62.

7. Мельник В.В. Індивідуальна культура в філософії образования / В.В. Мельник // Studia methodologica. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – Випуск 26. – С. 20-25.

8. Мельник В.В. Страх Божий у особистісно-духовній ідентичності / В.В. Мельник // Наукові записки. Серія «Філософія». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – 2010. – Випуск 6. – С. 196-204.

9. Мельник В.В. Метафизический страх и его модусы / В.В. Мельник // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: [зб. наук. пр.]. – К., 2011. – Випуск 26 (39). – С. 234-240.

10. Мельник В.В. Страх самотності як онтичний та деструктивний екзистенціал буття / В.В. Мельник // Вісник Інституту розвитку дитини. Філософія. Педагогіка. Психологія. – К., 2011. – Випуск 19. – С. 35-40.

11. Мельник В.В. Страх самотньої свідомості у філософській рефлексії / В.В. Мельник // Нова парадигма: Журнал наукових праць. – К., 2011. – Випуск 103. – С. 46-52.

12. Мельник В.В. Модус переможеного страху як антропологічна межа в епоху Реформації / В.В. Мельник // Гілея: науковий вісник: [зб. наук. пр.]. – К., 2011. – Випуск 49 (№ 7). – С. 274-279.

13. Мельник В.В. Страх самотності та смерті як екзистенціал людського буття / В.В. Мельник // Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. – Дніпропетровськ, 2011. – № 5 (79) – жовтень 2011. – С. 73-76.

14. Мельник В.В. Аксеологічні чинники освіти в Болонській системі та навчальному процесі / В.В. Мельник // Вища освіта України. – 2011. – Додаток 2 до №3. Том I (26). – С. 345-349.

15. Мельник В.В. Страх смерті як метафізичний і трансцендентний феномен / В.В. Мельник // Філософія і політологія в контексті сучасної культури: Науковий журнал. – Дніпропетровськ, ДНУ, 2012. – Випуск 3. – С. 87-92.

16. Мельник В.В. Природа страху гріха і віри у ранньому протестантизмі / В.В. Мельник // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. – Дніпропетровськ, 2012. – Випуск 22. – Т. 20. – № 9/2. – С. 89-94.

17. Мельник В.В. Метафізичний страх смерті в протестантській філософії / В.В. Мельник // Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ, 2012.– № 5 (85) – травень 2012. – С. 74-76.

18. Мельник В.В. Ретроспектива екзистенціального страху у протестантській філософії / В.В. Мельник // Гуманітарні студії: [зб. наук. пр.]. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2012. – Випуск 13. – С. 112-118.

19. Мельник В.В. Соціальна експлікація любові у філософії М.Шелера / В.В. Мельник // Політологічний вісник. – К., 2012. – Випуск 64. – С. 47-63.

20. Мельник В.В. Визначення екзистенціалів у сучасній науковій парадигмі / В.В. Мельник // Мультиверсум. Філософський альманах: [зб. наук. пр.]. – К., 2012. – Вип. 7 (115). – С. 81-88.

21. Мельник В.В. Страх любові в філософії психоаналізу / В.В. Мельник // Нова парадигма: Журнал наукових праць. – К., 2012. – Випуск 109. – С. 39-45.

22. Мельник В.В. Онтологічні виміри екзистенціалу страху / В.В. Мельник // Гілея: науковий вісник: [зб. наук. пр.]. – К., 2012. – Випуск 66 (№ 11). – С. 373-376.

Матеріали конференцій:

23. Мельник В.В. Містична трансценденція у філософії Г.Сковороди / В.В. Мельник // Філософсько-етична спадщина Г.Сковороди і духовний світ сучасної людини: Доповіді і повідомлення наукової конференції (21-22 листопада 2007 р., м. Донецьк). – Донецьк: ДОННТУ, 2007. – С. 78-81.

24. Мельник В.В. Страх в екзистенціальній временності / В.В. Мельник // Человек: Наука, Техника и Время: Материалы II Международной заочной научно-практической конференции (декабрь 2009 г., г. Ульяновск) / под ред. Марковцевой О.Ю. – Ульяновск: УлГТУ, 2009. – С. 14-24.

25. Мельник В.В. Страх смерти в философии С.Булгакова / В.В. Мельник // Булгаковские чтения: Сборник научных статей по материалам IV Всероссийской научной конференции с международным участием (17-18 февраля 2010 г., г. Орел) / под общ. ред. Л.И. Пахарь. – Орел: ООО Полиграфическая фирма «Картуш», Издательство ОГУ, 2010. – С. 84-89.

26. Мельник В.В. Метафизический страх как деструктивность и конструктивность экзистенциальной тревоги / В.В. Мельник [Электронный ресурс] // Простір гуманітарної комунікації: інституалізація академічної спільноти: Тези III Міжнародної науково-практичної конференції (24-26 вересня 2010 р., м. Київ). – Режим доступу: http://www.ifon.npu.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1012:2010-11-24-08-20-24&lang=en

27. Мельник В.В. Страх в науці як онтологічна проблема / В.В. Мельник // Инновационная научная деятельность: Материалы XIV Международной научно-практической конференции по философским, филологическим, юридическим, педагогическим, экономическим, психологическим, социологическим и политическим наукам (27-28 октября 2011 г., г. Горловка). – Горловка, 2011. – Часть 1. – С. 51-52.

28. Мельник В.В. Метафизический страх в науке / В.В. Мельник // Современна наука: теория и практика: Материалы II Международной научно-практической конференции (22 декабря 2011 г., г. Ставрополь). – Ставрополь, 2011. – Том третий. – С. 82-84.

29. Мельник В.В. Екзистенційна свобода як прояв людської ідентичності / В.В. Мельник // Людина, суспільство, комунікативні технології: Міжнародна науково-практична конференція (06.06.2012 – 08.06.2012 р.) – Харків–Красний Лиман, 2012. – С. 233-235.

АНОТАЦІЇ

Мельник В.В. Соціально-філософські експлікації страху на матеріалі протестантської версії екзистенціалізму. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2013.

У дисертаційній праці розглянуто модифікацію та експлікацію метафізичного страху в протестантській версії екзистенціалізму, зокрема, досліджено, що релігійний протестантський метафізичний страх виникає тоді, коли саме існування для людини стає проблемою, коли старі цінності зруйновані, а нові ще не збудовані, і віра людини відкриває її апофатичність і трансцендентність. Феномен страху для самосвідомості людини є ключовою часткою світовідчуття її онтологічного місця у світі, що «переживається» через психологічну сферу людського існування. Акцентується увага на соціальній модифікації страху. Соціальна нестабільність породжує страх людини перед власним майбутнім, перед Богом, призводить до невротизації населення, відчуження й негативно впливає на процеси суспільного розвитку в цілому.

Продемонстровано також ритмічну еволюцію основних форм страху, які змінюють одна одну. Одні з них є захисною реакцією індивіда на зовнішні «подразнення» (патологічні), а інші – пробуджують у ньому тугу самотності (депресивні), спрямовану на інтеграцію в суспільстві. Доведено, що специфічним випадком страху є страх перед Богом, пояснюється це світоглядним характером християнського персоналізму та протестантизму й діалектичним характером взаємодії старо- і новозавітного комплексу ідей у християнстві.

Ключові слова: страх, метафізика, протестантизм, трансцендентне, окультизм, містика, антропологічна межа, самотність, смерть, страх Божий.

Мельник В.В. Социально-философские экспликации страха на материале протестантской версии экзистенциализма. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2013.

В диссертационном исследовании рассматривается модификация и экспликация метафизического страха в протестантской версии экзистенциализма, в частности исследовано, что религиозный протестантский метафизический страх возникает тогда, когда сама экзистенция для человека становится проблемой, когда старые ценности разрушены, а новые еще не построены и вера человека открывает его апофатичность и трансцендентность. Рассматривается модификация страха одиночества, греха, смерти, страха перед Богом, любовью. Делается акцент на экзистенциальном социальном страхе

пребывания на грани небытия. Это страх человека, который отказался от личной экспансии наружи, но опасается вторжения извне и поэтому является импульсивно агрессивным. Социальный страх перед традиционными ценностями, требует движения вперед. Это страх человека-одиночки, бегущего от сообщества, подвергается стрессу от отсутствия безопасного пространства в виде устоявшихся конвенций и норм. Это страх подавленности биологического фундамента человеческой личности социальными нормами, порождающий массовые неврозы. Протестантская философия является симптомом обострения и терапией массовых страхов, вызванных распадом традиционных структур. Открывая переживания личности, философия протестантизма делает внешний мир этой личности более предсказуемым, но это не приводит к преодолению страхов, которые необходимы с точки зрения существования человеческой свободы. Возможно лишь устранение чрезмерного соперничества, ориентации на овладение (а не бытие) и осмысленность всего, даже страдания и страха. Феномен страха для самосознания человека является ключевой частью мироощущения его онтологического места в мире, «переживается» через психологическую сферу человеческого существования. Акцентируется внимание на социальной модификации страха. Несоввершенство, слабость порождает страх человека перед собственным будущим, перед Богом, приводит к невротизации населения, отчуждению и негативно влияет на процессы общественного развития в целом. Установлено, что причиной страха является угроза отчуждения в широком смысле (от индивидуальной сущности или от общества, природы, Бога, родовой сущности и т. п.), возможность которого вытекает из сложной божественной природы человека, определено стремление последней к коммуникации и защите своей индивидуальности одновременно.

Продемонстрировано также ритмичную эволюцию основных форм страха, которые сменяют друг друга. Одни из них являются защитной реакцией индивида на внешние «раздражения» (патологические), а другие пробуждают в нем тоску одиночества (депрессивные), направленную на интеграцию в общество. Доказано, что специфическим случаем страха является страх перед Богом, объясняется это мировоззренческим характером христианского персонализма и протестантизма и диалектическим характером взаимодействия старо- и новозаветного комплекса идей в христианстве. Отмечено, что феномен страха достовернее рассматривать в двух антропологических кругах: в эмпирическом и трансцендентном. В жизни отдельного человека и общества определенные круги существуют в целостно-тотальном единстве, и только исторически, под влиянием доминантной мировоззренческой установки, искусственно расщепляются. Онтогносеологические и оккультные подходы к проблеме страха сосредоточены на проблеме родства человека к целому и страха как сакрального и непонятного чувства. С точки зрения этой методологии страх может вести человека к познанию Бога, объединять, или наоборот вызвать раздражение и тревогу, а также подталкивать к размышлениям и действиям. Человека любят – это страх, его ненавидят – это тоже страх, потому что бояться признать его безупречность. Однако страх может пониматься и как

нечто, что именно является результатом отчуждения, препятствует воссоединению человека с истинным бытием.

Страх любви во взаимосвязи с другими экзистенциалами является мировоззренческой основой индивида, центром духовного освоения им окружающей действительности, ориентиром смысла определения личности.

Любовь как экзистенциал предполагает акт трансцендирования и экзистенции за грани эмпирической реальности и бытия индивидов.

Ключевые слова: страх, метафизика, протестантизм, трансцендентное, оккультизм, мистика, антропологическая граница, одиночество, смерть, страх Божий.

Melnyk V.V. Social and philosophical explications of fear in the protestant version of existentialism. – Manuscript.

Thesis for gaining the degree of Doctor of Philosophy, specification 09.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History. National Pedagogical Dragomanov University. –Kyiv, 2013.

The given research investigates the modification and explication of metaphysical fear in the protestant version of existentialism. In part, it is researched that the religious protestant metaphysical fear appears when the very existence of a person becomes a problem, when old values are ruined and new ones are not yet formed and the person's belief reveals its apofathy and transcendence. The phenomenon of fear for the consciousness of a person is a key particle of his/her awareness of the proper ontological place in the world which is perceived through the psychological sphere of human existence. The social modification of fear is given attention to. Social instability provokes the fear of a person before his/her own future, before God, leads to the neurotization of the population, isolation and influences negatively on the processes of the entire social development. It is proved that the cause of fear is the threat of isolation in its broadest meaning (from individuals or from a company, nature, God, family, etc.) which may issue from a complicated bio-social nature of a person who tends to communication and at the same time to the defence of his/her individuality.

The rhythmic evolution of the main forms of fear which succeed one another is also demonstrated. Some of them are the defensive reactions of an individual to outer irritations (pathological), and others evoke in him/her the crave for loneliness (depressive), directed to integration into community. It is proved that a specific example of fear is fear before God. It can be explained by the world outlook of the Christian personalism and Protestantism and dialectical character of interaction between Old and New Testament complex of ideas in christianity.

Key words: fear, metaphysics, protestantism, transcendental, spiritualism, mystics, anthropological boundary, loneliness, death, fear of God.

Підписано до друку 01.03.2013 р.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 1,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 518.

Підприсемь Маторін Б.І.

84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.
Тел./факс +38 06262 3-20-99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141, видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.

НБ НПУ

100129395

